

PAREMIOLOGIK BIRLIKLARNING LINGVISTIK TABIATI VA TASNIFI

Yo'ldoshalieva Maftunaxon Baxtiyorjon qizi

Fergana State University, Master's student

juldashalievamaftuna@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20080092>

Annotatsiya: Mazkur tezisda paremiologik birliklarning lingvistik tabiati, ularning xalq og'zaki ijodi va til tizimidagi o'rni, struktur-semantik xususiyatlari hamda tasnif mezonlari yoritiladi. Paremiologik birliklar tayyor holda qo'llanuvchi, ixcham shaklda umumlashgan hukmni ifodalovchi, obrazlilik va baholovchanlik xususiyatiga ega bo'lgan barqaror birliklar sifatida talqin qilinadi. Ishda maqol, matal, aforizm va hikmatli so'zlarning o'zaro farqli jihatlari, ularning kommunikativ vazifasi, semantik yaxlitligi hamda milliy-madaniy axborot tashish imkoniyati tahlil qilinadi. Shuningdek, paremiologik birliklarni struktur, semantik, funksional va lingvokulturologik mezonlar asosida tasniflash zarurati asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari bionimik komponentli paremiologik birliklarni keyingi bosqichda izchil o'rganish uchun nazariy asos vazifasini bajaradi.

Kalit so'zlar: paremiologiya, paremiologik birlik, maqol, matal, aforizm, tasnif, struktur tahlil, semantik tahlil, obrazlilik, lingvokulturologiya.

Abstract. This thesis article examines the linguistic nature and classification of paremiological units, focusing on their place in folklore, speech practice and the language system. Paremiological units are interpreted as stable, reproducible and semantically complete expressions that convey generalized judgments in a concise and figurative form. The paper discusses the distinctive features of proverbs, sayings, aphorisms and wise expressions, paying particular attention to their communicative function, semantic integrity, evaluative meaning and ability to preserve cultural information. The study also substantiates the need to classify paremiological units according to structural, semantic, functional and linguocultural criteria. The findings provide a theoretical basis for the further analysis of paremiological units containing bionymic components in Uzbek, Russian and English.

Keywords: paremiology, paremiological unit, proverb, saying, aphorism, classification, structural analysis, semantic analysis, imagery, linguoculturology.

KIRISH

Paremiologik birliklar tilning eng qadimiy va eng faol qatlamlaridan biri bo'lib, ular xalqning hayotiy tajribasi, ijtimoiy munosabatlari, axloqiy qarashlari va estetik tafakkurini ixcham shaklda ifodalaydi. Maqol va matallar oddiy nutqiy birlik emas, balki avloddan-avlodga o'tib keladigan, ma'lum vaziyatlarda tayyor holda qo'llanadigan hamda umumlashgan xulosani bildiradigan madaniy-lisoniy hodisadir. Shu bois paremiologik birliklarni o'rganish tilshunoslik, folklorshunoslik, etnolingvistika, lingvokulturologiya va kognitiv tilshunoslik uchun muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Bugungi zamonaviy tilshunoslikda paremiologik birliklar faqat xalq og'zaki ijodi namunasi sifatida emas, balki semantik tuzilishi, sintaktik modeli, pragmatik vazifasi va madaniy mazmuni bilan ajralib turuvchi murakkab birlik sifatida tadqiq etilmoqda. Ayniqsa, ularning tarkibida uchraydigan bionimik, ya'ni hayvon va o'simlik nomlari bilan bog'liq komponentlar inson va tabiat munosabatini, milliy tasavvur va baholash tizimini ochib

berishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Shu sababli bionimik komponentli birliklarni tahlil qilishdan avval paremiologik birliklarning umumiy tabiati va tasnif mezonlarini aniqlash zarur.

Ushbu ishning maqsadi paremiologik birliklarning lingvistik mohiyatini ochish, ularning asosiy belgilarini izohlash va ilmiy tasnif mezonlarini belgilashdan iborat. Tadqiqotning nazariy asosi sifatida paremiologiya, frazeologiya va lingvokulturologiya doirasidagi yondashuvlardan foydalanildi

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Paremiologiya xalq maqollari, matallari, hikmatli so'zlari va ularga yaqin barqaror ifodalarni o'rganadigan soha sifatida shakllangan. Jahon tilshunosligida paremiologik birliklarning semantik va funksional xususiyatlari A. Taylor, G. L. Permyakov, W. Mieder, N. R. Norrick kabi olimlar tomonidan atroflicha yoritilgan. Xususan, W. Mieder maqolni xalq tajribasini umumlashtiruvchi, qisqa, obrazli va didaktik mazmunga ega bo'lgan barqaror birlik sifatida tavsiflaydi [3]. N. R. Norrick esa maqollarning ko'chma ma'no, kontekst va nutqiy vaziyat bilan bog'liq talqiniga alohida e'tibor qaratadi.

Rus tilshunosligida paremiologik birliklar frazeologiya, folklor va madaniyat kesishmasida o'rganilgan. G. L. Permyakov maqollarni mantiqiy-semantik model sifatida izohlab, ularning mazmunida umumiy hayotiy qonuniyatlar aks etishini ta'kidlaydi [2]. V. N. Teliya va V. A. Maslova tadqiqotlarida barqaror birliklarning madaniy konnotatsiyasi, obrazli asosi va milliy mentalitet bilan aloqasi muhim nazariy masala sifatida talqin qilinadi.

O'zbek tilshunosligida paremiologik birliklarni to'plash, tavsiflash va izohlashda H. Berdiyev va R. Rasulovning ishlari alohida ahamiyatga ega. Ularning "O'zbek tilining paremiologik lug'ati" o'zbek maqol va matallarini tizimli o'rganish uchun muhim leksikografik manba hisoblanadi. Bu manba paremiologik birliklarning mavzuiy guruhlari, semantik xususiyatlari va xalqona tafakkurdagi o'rnini kuzatish imkonini beradi.

Mazkur tadqiqotda tavsifiy, struktur-semantik, qiyosiy va lingvokulturologik metodlardan foydalanildi. Tavsifiy metod paremiologik birliklarning asosiy belgilarini aniqlashga, struktur-semantik metod ularning grammatik va mazmuniy tuzilishini tahlil qilishga, qiyosiy metod esa turli tillardagi umumiy va farqli jihatlarni aniqlashga xizmat qiladi. Lingvokulturologik metod paremiologik birliklar tarkibidagi madaniy axborotni, milliy baholash mezonlarini va obrazli dunyoqarashni ochish imkonini beradi.

NATIJALAR

Tahlil shuni ko'rsatadiki, paremiologik birliklar bir necha muhim lingvistik belgilar bilan ajralib turadi. Birinchidan, ular barqarorlik xususiyatiga ega: ya'ni tarkibi va shakli nisbatan mustahkam bo'lib, nutqda tayyor birlik sifatida qo'llanadi. Ikkinchidan, ular semantik yaxlitlikka ega: birlik tarkibidagi so'zlarning alohida ma'nosi umumiy paremiologik mazmunni to'liq ochib bera olmaydi. Uchinchidan, ular umumlashtiruvchanlik xususiyatiga ega bo'lib, aniq bir vaziyatdan ko'ra kengroq hayotiy tajriba yoki xulosani bildiradi.

Paremiologik birliklarning yana bir muhim belgisi obrazlilikdir. Maqol va matallarda abstrakt fikr ko'pincha aniq obraz orqali ifodalanadi. Masalan, o'zbek tilidagi "Daraxt mevasi bilan aziz" maqolida inson qadri uning amaliy natijasi orqali baholanadi. Ingliz tilidagi "Every tree is known by its fruit" maqoli ham shunga yaqin semantik mazmunni ifodalaydi. Bunday o'xshashlik paremiologik birliklarda umumiy insoniy tajriba mavjudligini ko'rsatadi, biroq har bir tilda obrazning tanlanishi milliy madaniyat bilan bog'liq holda namoyon bo'ladi.

Tasnif nuqtayi nazaridan paremiologik birliklarni bir nechta mezon asosida guruhlash mumkin. Struktur mezonga ko'ra ular sodda gap, qo'shma gap, elliptik tuzilma, parallel konstruksiya yoki qiyosiy model shaklida bo'lishi mumkin. Semantik mezonga ko'ra ular mehnat, ilm, do'stlik, oila, tarbiya, vaqt, tabiat, axloq, boyluk va kambag'allik kabi mavzuiy guruhlarga ajratiladi. Funktsional mezonga ko'ra ular maslahat berish, ogohlantirish, baholash, tanqid qilish, tasalli berish yoki xulosa chiqarish vazifasini bajaradi.

Paremiologik birliklarning tasnifida maqol va matalni farqlash ham muhimdir. Maqol odatda to'liq fikr va umumlashgan hukmni bildiradi; u mustaqil gap sifatida qo'llanishi mumkin. Matal esa ko'pincha to'liq xulosa bermaydi, balki nutqda obrazli ta'rif yoki baholash vazifasini bajaradi. Masalan, maqol didaktik va xulosaviy bo'lsa, matal ko'proq vaziyatni obrazli nomlashga xizmat qiladi. Aforizm va hikmatli so'zlar esa muallifi ma'lum yoki adabiy-manbaviy kelib chiqishi kuchli bo'lgan birliklar sifatida ajraladi.

MUHOKAMA

Paremiologik birliklarning lingvistik tabiati ularning bir vaqtning o'zida til, tafakkur va madaniyatga mansub ekanligi bilan belgilanadi. Ular grammatik jihatdan gap yoki so'z birikmasi shaklida bo'lishi mumkin, lekin mazmun jihatidan oddiy sintaktik birlikdan kengroq vazifani bajaradi. Chunki paremiologik birlik nutqda tayyor holda kelib, ma'lum ijtimoiy tajribani faollashtiradi va tinglovchining ongida oldindan mavjud bo'lgan madaniy bilimlarni uyg'otadi.

Bunday birliklarni tasniflashda faqat shakliy mezon yetarli emas. Masalan, bir xil sintaktik modeldagi maqollar turli semantik guruhlarga kirishi, bir xil mazmundagi paremalar esa har xil struktur shaklda ifodalanishi mumkin. Shu sababli paremiologik birliklar kompleks yondashuv asosida, ya'ni struktur, semantik, pragmatik va lingvokulturologik belgilar birgalikda hisobga olingan holda tasniflanishi kerak. Ayniqsa, bionimik komponentli paremalarda bu yondashuv yanada muhimdir, chunki hayvon va o'simlik obrazlari ko'pincha oddiy nominatsiyadan tashqari ramziy va baholovchi ma'no ham yaratadi.

O'zbek, rus va ingliz tillaridagi paremiologik birliklarni qiyosiy o'rganish ularning universal va milliy xususiyatlarini ajratishga yordam beradi. Universal jihatlar inson hayoti, tarbiya, mehnat, yaxshilik va yomonlik, do'stlik va ehtiyotkorlik kabi umumiy tajribalar bilan bog'liq. Milliy xususiyatlar esa muayyan xalqning tabiat sharoiti, xo'jalik tarzi, tarixiy tajribasi va qadriyatlar tizimi orqali shakllanadi. Demak, paremiologik birliklarning tasnifi kelgusida bionimik komponentlarning lingvokulturologik talqiniga mustahkam nazariy zamin yaratadi.

XULOSA

Paremiologik birliklar xalq tafakkuri va til tizimining muhim qatlamini tashkil etadi. Ular barqarorlik, takroriy qo'llanish, semantik yaxlitlik, obrazlilik, umumlashtiruvchanlik va baholovchanlik kabi belgilar bilan tavsiflanadi. Maqol, matal, aforizm va hikmatli so'zlar umumiy paremiologik maydonga mansub bo'lsa-da, ularning struktur, semantik va funktsional xususiyatlari o'zaro farqlanadi.

Paremiologik birliklarni tasniflashda struktur, semantik, funktsional va lingvokulturologik mezonlarning birgalikda qo'llanishi eng samarali yo'l hisoblanadi. Bunday kompleks yondashuv ayniqsa bionimik komponentli paremiologik birliklarni o'rganishda zarur, chunki hayvon va o'simlik nomlari paremalarda obraz, ramz, baho va madaniy kod vazifasini bajaradi. Shunday qilib, paremiologik birliklarning lingvistik tabiati va tasnifini aniqlash

dissertatsiyaning keyingi boblarida olib boriladigan struktur-semantik va qiyosiy tahlil uchun nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Бердияров Х., Расулов Р. Ўзбек тилининг паремиологик луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1984.
2. Пермяков Г. Л. От поговорки до сказки: заметки по общей теории клише. – М.: Наука, 1970. – 240 с.
3. Mieder W. Proverbs: A Handbook. – Westport: Greenwood Press, 2004. – 304 p.
4. Norrick N. R. How Proverbs Mean: Semantic Studies in English Proverbs. – Berlin: Mouton, 1985. – 213 p.
5. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1996. – 381 с.
6. Маслова В. А. Лингвокультурология. – М.: Академия, 2007. – 208 с.
7. Hrisztova-Gotthardt H., Varga M. A. Introduction to Paremiology: A Comprehensive Guide to Proverb Studies. – Berlin: De Gruyter Open, 2015. – 382 p.